

Стратифікація суспільства в романі Г. Гессе «Степовий вовк»

Єлізавета Яковенко
Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля
Луганськ, Україна

Анотація. Метою даної наукової роботи є охарактеризувати модель суспільства в романі Г. Гессе «Степовий вовк» через призму філософських концепцій, приналежність до яких Гессе сам стверджував. Цей роман не втрачає своєї популярності й донині, і вже не одне покоління дослідників відкривають різні аспекти цього вражаючого своєю багатоплановістю твору. Для того, щоб досягнути поставленої мети і розв'язати завдання, у роботі використовуються методи, які надають змогу отримати різнопланову інформацію про предмет дослідження. Зокрема, був використаний теоретичний метод: аналіз літературознавчої, методичної, філософської літератури з теми дослідження, порівняння, синтез. Аналіз літературознавчих джерел та праць філософів, які вплинули на автора (особливо Ніцше, Шопенгауера, Кіркегора), дозволяє стверджувати, що він узагальнив їх ідеї у романі і значною мірою вони не є оригінальними, окрім шляхів виходу з кризи. Але Гессе не став адептом якогось одного вчення, а створив синтез цих робіт у своїх романах. Теми, яких торкався Гессе, стали ще більш злободенними зараз, у епоху суцільної глобалізації, появи «масової культури», яка спирається на забезпечення мінімальних потреб людини.

Ключові слова: суспільство, модель світу, роман, філософські течії

Society Stratification in Hermann Hesse's *Steppenwolf*

Ielizaveta Iakovenko
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
Luhansk, Ukraine

Abstract. The purpose of this research paper is to characterize the model of society in Hermann Hesse's novel *Steppenwolf* through the prism of philosophical concepts, which Hesse himself supported. The novel does not lose its popularity, and more than one generation of researchers reveals various aspects of this work, which impresses with its versatility. To achieve the goal set and address the issue under consideration, this paper uses methods that provide the opportunity to receive diverse information on the research subject. In particular, theoretical methods are used: the analysis of literary, methodological, and philosophical literature on the research topic, comparison, synthesis. The analysis of literary sources and works of philosophers who influenced the author (especially Nietzsche, Schopenhauer, Kierkegaard) allows us to conclude that Hesse synthesized their ideas in his novel, which to a large extent were not original, except the ways on how to get out of the crisis. However, Hesse did not become an adherent of any single doctrine, but made a synthesis of these works in his novels. The topics addressed by Hesse have become even more urgent now, in the era of continuous globalization and mass culture, which relies on ensuring the minimum human needs.

Key words: society, world model, novel, philosophical trends

Вступ

Герман Гессе, видатний німецький письменник, один із найоригінальніших та найхімерніших митців ХХ ст., вже в перші десятиріччя минулого століття був визнаний

блискучим майстром оповідання й повісті, самобутнім поетом, оригінальним есеїстом, неабияким майстром подорожніх нарисів, одним з провідних майстрів епіки, що стояли поряд з Т. Манном, Р. Музілем, Е. Канетті біля витоків філософського інтелектуального роману. Г. Гессе вже на ранньому етапі творчості (1899-1904) здобув європейську, а потім світове визнання і був нагороджений цілим рядом найпрестижніших премій, початок яким поклала «Бауернфельдская премія» ("Bauernfeld-Preis", 1904), за якою йшли премія Теодора Фонтані (1919), премія ім. Гете (1919), премія ім. Готфріда Келлера (1936), Нобелівська премія (1946), премія ім. Вільгельма Раабе (1950), «премія миру» західнонімецького Союзу книговидавців (1955). В уявленнях до чергової нагороди підтверджувалося проходження Гессе кращим традиціям німецької літератури, які були закладені Гете і Шіллером, письменниками «золотого століття» і романтиками. Особливо відзначалася його боротьба з будь-якими проявами розпаду і деградації в сфері культури і заперечення псевдоцінностей нашої епохи.

Гессе ніколи не залишався осторонь злободенних проблем його часу, завжди підіймаючи їх у своїх творах та публіцистиці. Письменника глибоко вразила війна і він ніколи не боявся говорити про неї, про нацизм, за що й залишив свою батьківщину. Цей дивовижний письменник назавжди залишиться у пам'яті читачів як непримиримий антимілітарист, тонкий «барометр» стану суспільства, майстер філософської прози, талановитий публіцист, поет та художник.

Теми, яких торкався Гессе, стали ще більш злободенними зараз, у епоху суцільної глобалізації, появи «масової культури», яка спирається на забезпечення мінімальних потреб людини. Молодь, на яку в своїй публіцистиці покладав надії Гессе, давно вже не шукає істину, а надає перевагу безцільному існуванню одразу, навіть не розпочавши духовних пошуків.

Кожен із читачів може знайти у романах прозаїка щось своє: молоді буде до вподоби духовна спустошеність Сінклера з роману «Деміан» та його спроби наповнити життя змістом, а може припасти до душі й химерний «Степовий вовк», з яким так легко ототожнити себе; люди зрілого віку можуть знайти відповіді на їх питання у «Степовому вовку», який заслужив собі славу роману про кризу середнього віку. Все це характеризує Гессе як багатопланового письменника і зумовлює незникаючий інтерес з боку дослідників і поціновувачів.

Германа Гессе читачі люблять й до сих пір. Секрет його актуальності в сучасному світі криється в гуманістичному змісті його творчості, в турботі про долю культури, а його книги - у тому числі і публіцистика - продовжують працювати на завтрашній день людства, сприяючи оздоровленню політичного і морального клімату, збереження миру і життя на Землі. Його твори перекладені на 60 мов, їм зачитувалася молодь Японії та США. Нове покоління молодих «хіпі» знаходила в творах Гессе співзвуччя власним прагненням, бажанням піти від навколишньої їх невинної дійсності. Молодим людям здавалося, що вони знайдуть у Гессе відповіді на свої питання.

Актуальність і наукова новизна роботи полягає в тому, що проблема головного героя, його пошуків і вирішення проблеми життя в суспільстві в романах Гессе цікавить дослідників вже давно і до цих пір не втратила своєї актуальності, що пов'язано з можливістю різних прочитань образів, створених письменником. І хоча на сьогоднішній день існує безліч робіт, які стосуються трактування образу головного героя через призму різних філософських вчень, комплексних досліджень героїв роману «Степовий вовк», але вивчення проблеми соціуму, шляхів вирішення, які пропонує письменник, майже не проводилося. Окрім того, вивчення та дискусії щодо філософських концепцій, які вплинули на Гессе і є головними для розуміння системи його персонажів та алегоричного змісту, тривають і досі.

Над цією темою працювали дослідники Хільшер (1979), Аверінцев (1977) (який не тільки досліджував спадщину Гессе, але й перекладав його), Седельник (1970), Маркович (1969), Березіна (1976), Блохіна (2003), Волков (2004), Гутманіс (1987), Золотухіна (2005), Лазуткіна (2008), Малащенко (2008) та Сєнес і Сєнес (2004) у своїх численних роботах, зокрема статтях та передмових.

Метою дослідження є охарактеризувати модель суспільства в романі «Степовий вовк» через призму філософських концепцій, приналежність до яких Гессе сам стверджував.

У рамках досягнення мети поставлені такі завдання:

- 1) проаналізувати наукові джерела з теми дослідження;
- 2) розглянути філософські концепції, що вплинули на Гессе з метою поглибити розуміння моделі суспільства у романі «Степовий вовк»;
- 3) показати особливості моделі суспільства Гессе та шляхи вирішення героєм проблеми неможливості жити в такому суспільстві
- 4) проаналізувати типові помилки у сприйнятті роману з метою краще зрозуміти модель світу в романі.

Для того, щоб досягнути поставленої мети і розв'язати завдання, у роботі використовуються методи, які надають змогу отримати різнопланову інформацію про предмет дослідження. Був використаний теоретичний метод: аналіз літературознавчої, методичної, філософської літератури з теми дослідження, порівняння, синтез.

Місце Г. Гессе у літературному процесі ХХ ст та формування світогляду

Герман Гессе вже безперечно вважається класиком світової літератури, і Нобелівська премія 1946 року – найкраще тому підтвердження. Але так було не завжди. Письменницька доля Гессе була строкатою: читачі то залишали його, то знов захоплювались. Дослідити основні етапи творчого шляху Германа Гессе та проаналізувати вплив філософської думки того часу на роман «Степовий вовк» і є нашим завданням у цьому розділі.

Герман Гессе (1877-1962) народився в невеликому швабському містечку Кальв, в скромній родині пієтистського проповідника. (Швабія пережила в ХVІІІ столітті розквіт пієтизму - містичного руху, що химерно поєднував культуру самоаналізу, оригінальні задуми і прозріння, відгомони ересі в душі Якоба Беме і протест проти черствої лютеранської ортодоксії - з самої трагікомічної сектантської вузькості. Бенгела, Етінгер, Цінцендорф, всі ці глибокодумні фантазери, самотні шукачі істини, правдолюбці і однодумці - колоритні персонажі швабської старовини, і письменник все життя зберігав до них вірну любов; крізь його книги проходить спогад про них - від фігури мудрого шевця майстра Флайга з повісті «Під колесом» до окремих мотивів, з'являються в «Грі в бісер») (Аверінцев, 1977). І батько і мати Германа в юності обрали шлях місіонерів, готувалися до проповідницьких праць в Індії, але змушені були повернутися до Європи, проте продовжували жити інтересами місії.

Другою батьківщиною Гессе була Швейцарія, в якій він прожив протягом декількох років. Гессе був сильно прив'язаний до батьків, однак йому був чужий їх дух церковного благочестя і він боровся з ним. Будучи п'ятнадцятирічним, Гессе втік з Маульбронської семінарії та почав вести самостійне життя. Він змінив багато професій і міст та займався самоосвітою, багато читаючи. Найбільше йому подобалися романтики, Гете, Жан Поль Ріхтер та Шиллер, і він сам почав пробувати писати в руслі неоромантизму. Протягом декількох років Гессе жив в Тюбінгені та працював у книготорговельної фірмі, а 1899 переїхав до Базеля, де став видавати перші твори. Тоді ж вийшов збірник його віршів «Романтичні пісні». Взагалі період, що передував «Петеру

Каменцинду», може розглядатися як передісторія творчості Гессе. Його перші етюди у віршах і в прозі рідко йдуть далі фіксації швидких психологічних станів і настроїв індивіда, кілька але в міру зайнятого собою. Тільки у фіктивному щоденнику Германа Гессе Лаушера часом піднімається до сповідальної нещадності самоаналізу, настільки характерної для його зрілих творів.

Незадовго Гессе помітив відомий німецький видавець Фішер і запропонував опублікувати його наступний твір, яким стала повість «Петер Каменцинд». Вона одразу зробила Гессе популярним і матеріально незалежним.

У 1904 році він одружується та залишає усі міста на світі заради села Гайенхофен на березі Боденського озера. Спочатку він знімає селянський будинок, а потім будує свій. Свій дім, своє життя, їм самим визначене: трохи сільської праці і тиха розумова робота. Один за іншим народжуються сини, одна за одною виходять книги, заздалегідь очікувані читачами. Та незабаром це починає обтяжувати його, Гессе затужив за мандрівками, за суспільним життям, за жвавістю великих міст, і почав частіше виїжджати з села. Він часто виступав в пресі та протягом деякого часу сам видавав опозиційний журнал «Березень». Ці враження були передані ним в романах "Гертруда" (1910) і "Росхадьде" (1914), присвячених темі мистецтва і самотності художника, в яких він звертається до прославлення мандрівок і майже фольклорного образу бродяги (Гессе, 2003).

В 1911 році Гессе поїхав до Індії, якої був зачарованим в дитинстві. Ця подорож дуже вплила на його інтерес до Сходу взагалі, який згодом був змальованим у його творах багато разів (наприклад, «Гра в бісер»). Гессе дуже цікався філософськими ідеями та релігіями, створеними ще за часів стародавніх цивілізацій Індії та Китаю.

Повернувшись з подорожі, Гессе поселився поблизу Берна, прийняв згодом швейцарське громадянство і залишився в Швейцарії назавжди. Вирішальним поштовхом стала перша світова війна, яка показала йому безумством та масовим психозом, а далі й невдоволення післявоєнною Німеччиною. Один з небагатьох, Гессе не вдавався до шовінізму, що охопив тоді Німеччину та інші воюючі країни. Його стаття в журналі "Neue Zürcher Zeitung" мала назву "Друзі, не треба цих звуків", в якій він закликав інтелігенцію служити гуманістичним принципам і спільними силами врятувати культуру. Але стаття Гессе викликала масу негативних відгуків, і письменник став зрадником для німецької преси. Період 1917-1919, який є періодом найбільшої політичної активності в його житті, він згодом назвав своїм «пробудженням».

Гессе більш не зміг писати по-старому – війна, переживання, пов'язані з нею, його напружена суспільна діяльність і особисті втрати (втрата сина, розлучення) викликали нервову перевтому та творчу кризу. Всі попередні твори здавалися йому безтурботними та спрощеними.

З кінця 20-х років поруч з ім'ям Германа Гессе все частіше згадується ім'я Томаса Манна. Це не випадково. Обидва - майже однолітки, належать до письменницької генерації, яка вступила в літературу на початку ХХ століття і на частку якої випали найтяжчі випробування двома світовими війнами, обидва - вихідці з бюргерського середовища, рано стали професійними літераторами; обох хвилювали схожі проблеми, обидва зазнали впливу одних і тих же (або дуже близьких) філософських вчень; обидва - відомі есеїсти і критики; обидва - чудові і невтомні майстри епістолярного жанру: у їхніх листах втілилася ціла епоха європейської історії. І в часи кайзерівської Німеччини, і в роки Веймарської республіки, і після захоплення влади фашистами дороги письменників неодноразово перетиналися; те саме можна сказати і про післявоєнний період. Обидва закінчили життєвий шлях у Швейцарії: Гессе громадянином цієї країни, яку він вважав другою батьківщиною, Томас Манн - підданим США. Гессе і Томаса

Манна протягом декількох десятиліть пов'язували дружні стосунки. Це була дружба однодумців, гуманістів, антифашистів, які йшли кожен своїм шляхом, але в одному напрямку.

Знаковим також є твір «Курортник» (1925). Проблеми залишаються незмінними: втрата життєвої цілісності і туга за її віднайденням, самотність «духовного» людини у світі філістерів, правда і помилки романтика-індивідуаліста, боротьба між неможливістю прийняти наявне суспільство і потребою любити людей такими, якими вони є. Головний предмет опису - сам Гессе в прозовій ситуації пацієнта на водах у Бадені.

Тема німецької сучасності 20-х років була висвітлена Гессе в романі «Степовий вовк» (1927), в якому відчувався протест проти війни та позиції нейтралітету і засудження буржуазної лжекультури і псевдоморалі.

В 30-ті роки Гессе зосереджено працював над твором «Гра в бісер», який був його підсумком, відповіддю фашизму. Характерним прологом тут була алегорична повість «Паломництво в країну Сходу» (1931), яку разом з «Грою в бісер» можна вважати верхом художньої майстерності письменника.

Вплив філософських течій на творчість Гессе

Протягом «золотих 20-х» все більше приділяють увагу зовнішній стороні життя, а культуру духу відкидають як щось застаріле. Саме це Гессе прагне передати у своїх творах та відобразити постійні конфлікти в суспільстві та в душі людини. В прагненні знайти "позитивну" істину Гессе віддав данину багатьом філософським вченням свого часу, таким як Ніцше, Кіркегору, Шопенгауеру, Шпенглеру, Юнгу та ін. Візьмемо до уваги лише ті філософсько-естетичні концепції, які безпосередньо стосуються суспільства і вплив яких ми можемо прослідкувати у творах Германа Гессе.

Гессе, як і багатьох інших західних письменників першої половини ХХ століття, в книгах Ніцше приваблювала різка, агресивна критика кайзерівської Німеччини, йому було до вподоби дотепне й точне висміювання міщанства, повалення підвалин старого світу. Варто лише достатньо поверхньо порівняти, щоб зрозуміти, як Ніцше (до домівки якого Гессе навіть здійснив паломництво) (Гессе, 1972, с. 164) вплинув на прозаїка (Рассел, 2001).

Наприклад, Ф. Ніцше вважав, що смерть є більш значущим моментом, ніж життя (Балашов, 2005): «Свою смерть хвалю я вам, вільну смерть, яка приходить до мене, тому що я хочу...» (Ніцше, 1990, с. 40). Головний герой «Степового вовка» Галлер прагне: «...до таких страждань, які підготували б мене до смерті, зробили її бажаною...». Але Гессе не дає своєму головному героєві померти, він знаходить сенс життя там, де і не думав знайти. Також філософа і письменника поєднує ненависть до міщанства, що стало лейтмотивом праць як Ніцше, так і Гессе. Але останнього не могла не насторожувати відчайдушна проповідь насильства і волі до влади. Особливо відштовхували його спроби співака "буйної варварської сили, черствіння і зла", за образним висловом Т. Манна, відкинути моральні постулати, скасувати совість і замість них затвердити аморалізм "білявої бестії". З часом Гессе остаточно відмежувався від реакційної сутності ніцшеанства (Седельник, н.д.).

Близькими за тематикою та ідеями до Гессе є праці датського мислителя С. Кіркегора, на що автор сам вказує у своєму листуванні (Гессе, 1935). Кіркегор (1998) бачив головне завдання людини «не в збагаченні свого [людського] розуму різними знаннями, але у вихованні і вдосконаленні своєї особистості, свого "я"», Гессе же результатом розвитку індивідуума уявляв собі набуття останнім «Третього царства духу».

Кіркегор (1997) вважає, що до «справжнього існування» людина рухається, проходячи три основні стадії:

1. Естетична стадія. Її основний принцип полягає в «детермінації зовнішнім, тобто орієнтації на "захоплення"». На цьому етапі «вибір здійснюється в найпримітивнішій формі, бо обирається лише об'єкт, а саме потяг задано заздалегідь безпосередньо-чуттєвої стихією людського життя».

2. Етична стадія. Обов'язок - принцип даної стадії. «Це вже самовизначення суб'єкта, але поки що чисто розумовим способом, згідно з приписами морального закону».

3. Релігійна стадія. Це стадія, на якій долається «абстрактність морального закону». На цьому етапі «людина неймовірним зусиллям волі відмовляється від звичок існування, усім еством своїм приймає страждання як принцип існування і тим самим долучається до частки розп'ятого Христа» (Кіркегор, 1997, с. 64). А Герман Гессе заперечує ідею про те, що треба подолати естетичну стадію, пережити її, щоб перейти до етичної, а потім релігійної. Степовий вовк Гаррі - людина виключно етична - страждає саме від своєї радикальної етичної позиції, повністю відкидає естетичне в людині. Дійсно ж щасливим, по-справжньому живуть Гаррі Галлер стає лише після зустрічей спочатку з Марією, а потім з Герміною, остаточне ж заспокоєння настає після відвідування Магічного театру. Тобто основною ідеєю Гессе, що повністю відрізняється від ідей Кіркегора, є та, що письменник заперечує верховенство «етичного» над «естетичним» (у тих значеннях, в яких ці слова вживаються у Кіркегора), урівнює їх.

У Освальда Шпенглера з його найголовнішої праці «Захід Європи» Гессе позичив ідею про кінець західноєвропейської цивілізації, яку він алегорично показав у одному з епізодів «Степового вовка» (Гессе, 1992, с. 145).

У А. Шопенгауера (н.д.) Гессе запозичив образ філістера «Це - людина без духовних потреб. Звідси випливає багато чого. По-перше, щодо себе самого філістер позбавлений духовних насолод, бо, як наведено вище: "немає істинних задовольень без істинних потреб". Ніяке прагнення, ні до пізнання і розуміння, заради них самих, ні до власне естетичним насолод, споріднене з першим, - не оживляють його існування. Ті з подібних насолод, які йому нав'язані модою чи боргом, він буде намагатися "відбути" якомога швидше, немов каторгу. Дійсними насолодами є для нього лише чуттєві». Але у Шопенгауера немає тих гострих протиріч між міщанином і не міщанином, він не розмірковує над становищем таких людей у суспільстві, а просто розглядає їх.

Іспанський філософ Ортега-і-Гассет (н.д.) сходився у Гессе в одному: він усією душею ненавидить міщан. Його визначення міщанина дуже схоже на гесівське: «Ми так встановили відмінність між людиною еліти і людиною маси: перший пред'являє до себе суворі вимоги, другий - завжди задоволений собою, більше того, захоплений. Всупереч звичайній думці, саме людина еліти, а зовсім не людина маси, проводить життя у служінні. Життя не має для неї інтересу, якщо вона не може присвятити її чомусь вищому. Її служіння - не зовнішній примус, не гніт, а внутрішня потреба. Коли можливість служіння зникає, вона відчуває занепокоєння, шукає нового завдання, більш складного, більш суворого і відповідального. Це життя, підпорядковане самодисципліни - гідне, благородне життя. Відмінна риса благородства - не права, не привілеї, а обов'язки, вимоги до самого себе, *Noblesse oblige*». Але іспанський філософ вбачає порятунок людства у зміцненні держави як регулятора суспільства, що зовсім відсутнє у Гессе.

Особливо Гессе захоплювався психоаналізом, зокрема вивчаючи праці К.-Г. Юнга та «глибинну психологію». Він навіть вчився у одного з послідовників Юнга Йозефа Ленга (Гессе, н.д.). Психоаналіз представив йому нові горизонти та засоби поглиблення

в душу людини. Ці речі важливі для того, щоб повніше розрити та зрозуміти ідеї й образи в творах письменника, зокрема в «Степовому Вовку» («магічний театр» та роздвоєння особистості Гаррі).

Гессе глибоко вивчав буддизм, в якому він захоплювався мудрою споглядальністю, злиттям із природою, любов'ю до всього живого, але він ніколи повністю не приймав його пасивності. Найбільш очевидно це було після зустрічі з реальним Сходом: це підтверджується його записками "Про Індію" (1913) та повістю "Сіддхартха" (1922).

Всі ці моменти знаходять відбиток у його творчості, він звідусіль запозичує мотиви: «Припустимо, мої книги - не самостійні твори мистецтва, припустимо, ця варварська спроба поєднати непоєднуване наперед приречена на невдачу, - але ж вони мають суб'єктивну цінність, є спробою вираження душі, яка відчуває, страждає, шукає разраз, у наш час» (Гессе, 1972, с. 78).

Модель світу у романі «Степовий вовк»

Буремні 20-ті роки, і без того тяжкі для Германа Гессе (розлучення з дружиною, другий невдалий шлюб, від'їзд з Германії), поглиблювалися ще й занепадом високої культури та швидким розповсюдженням масової. Гессе надзвичайно тонко це відчував і це не могло не непокоїти його. У цей час він писав, що живе у пеклі (Концепція личности в романе «Степной волк», н.д.).

«Степовий вовк» – автобіографічний роман Гессе, остатня спроба визначити свої взаємини з буржуазним суспільством в формі сповіді. Він не приховує: ненависть героя роману до буржуазного світу – то його власна.

Хоча ми і ведемо розмову про «Степового вовка» як про твір, у якому життя Германа Гессе знайшло своє безпосереднє відображення, все ж таки цей роман є перш за все «документом епохи», який представляє нам всю повноту «хвороби часу» тієї пори, хвороби, яка охопила всю Європу. Це твір, в якому «особиста драма [Германа Гессе] з усією повнотою переростає <...> у драму епохи - конфлікт письменника з переважною його свідомість бездуховним світом» (Науменко, 1990, с. 206), цей роман - «дуже нагальна спроба зібрати разом усіх тих, хто не сприймає цей старий, однаково брехливий як в своїх суперечностях, так і в своїй упорядкованості світ» (Целлер, 1998, с. 247). Цей твір увібрав у себе повну тогочасну атмосферу: занепокоєння, кризу, якими «охоплені не тільки слабкі, неповноцінні особи, а якраз сильні, найрозумніші й найобдарованіші» (Гессе, 1992, с. 108). У результаті – незадоволеність людини не тільки до себе, але й до світу. Так, Гаррі Галлера, який болісно відчував неможливість стати частиною навколишнього світу, можна назвати «героєм того часу», символом епохи, її шукань і страждань, «бо Галерове божевілля — це не химерія окремої людини, а недуга самої доби, невроз того покоління, до якого належить Галер. Ці записки...— спроба подолати широко розповсюджену хворобу часу не замовчуванням чи виправданням її, а перетворенням самої цієї хвороби в об'єкт зображення.» (Гессе, 1992, с. 108).

Гессе називав свій роман "подорожжю через пекло", через "хаос замкнутого душевного миру" у пошуках нового життєвого сенсу. Він не хотів, щоб «Степового вовка» прилучали до літератури декадансу, і писав, що роман є не "історією" заходу, а історією кризи й одужання, а «степовий вовк» – не декадент, а життєздатна людина (Гутманис, 1987).

«Степовий вовк» відображає два світи – світ гуманіста та міщанина, світ людяності та високої культури, світ обману та примусу, вовчих капіталістичних законів. Гессе не поділяє світ на дві рівнозначні частини (як, наприклад, Гофман). Хоча його герой сам має у собі риси такого ненависного міщанства, він ненавидить його, але розуміє, що не

здатен приєднатися повністю ні до якого з них та не може стати лише «вовком» чи лише «людиною». В образі Гаррі ми легко простежуємо риси неоромантизму «або все, або нічого». Гаррі не хоче бути міщанином, бо розуміє, що це половинчасте існування протирічить його натурі: «"міщанське" як елемент, завжди притаманний людській натурі, — це не що інше, як спроба знайти рівновагу, намагання досягти середини між безліччю крайнощів і протилежностей у людській поведінці... Він ніколи не зречеться себе, ніколи не віддасться ні буянню почуттів, ні аскетизмові, ніколи не стане мучеником, не піде добровільно на загибель, навпаки, його ідеал — не самозречення, а збереження свого "я"...» (Гессе, 1992, с. 130). Замість міщанської обмеженості Гаррі приречений на хворобливу роздвоєність своєї душі («В слово "людина" він вкладає все духовне, витончене чи хоча б привнесене культурою, а в слово "вовк" — усе інстинктивне, дике й хаотичне. Проте в житті все відбувається не так просто, як у наших думках, не так грубо, як у нашій убогій, ідіотичній мові, і Гаррі впадає в подвійну оману, застосовуючи цей примітивний вовчий метод» (Гессе, 1992, с. 136), хоча він прагне до гармонії і цілісності, але не може досягти її в міщанському середовищі, звідси й ця ненависть до себе та спроби самогубства.

Тут варто відзначити розбіжність у поглядах Германа Гессе з Томасом Манном на "бюргерство". Для Т. Манна «бюргер» (саме «бюргер», а не «міщанин») - це людина, що втілює собою моральний початок, це особистість, що протистоїть світу мракобісся, що являє собою осередок позитивних якостей, накопичених людством у ході свого розвитку. Тому письменник і переживає розпад бюргерської сім'ї, її виродження, докладно показане їм у «Будденброках» Погляди ж Гессе на поняття «бюргер» і «бюргерство» були прямо протилежні ідеям Т. Манна.

Зав'язка роману – зустріч Гаррі з Герміною, яка допомагає Гаррі віднайти свою цілісність та ідеал, допомагає повернутися в суспільство. Вона та Марія відкривають йому очі на чуттєву сторону життя: «досі я дуже рідко знав такий стан, бо для мене чуттєве, статеве життя майже завжди мало гіркий присмак провини, солодкий, але небезпечний смак забороненого плоду, якого людині з духовними запитами треба остерігатися. Тепер Герміна й Марія показали мені цей сад у всій його невинності, я був у ньому вдячним гостем» (Гессе, 1992, с. 209). Цей образ є, з одного боку, «дзеркальним відображенням» Гаррі, з іншого - людиною, яка владає рядом якостей, не властивих Степовому вовку. Герміна – людина, яка має розум, тонку та духовно багату натуру, через відсутність яких Гаррі стає нещасним Степовим вовком. «Байдуже, чи це висока мудрість, чи найбільша наївність, але тому, хто вміє так жити сьогоднішнім днем, так ним утішатися і так ласкаво й турботливо складати шану кожній квітці на своєму шляху, цінувати кожну миттєву радість, життя не заподіє ніякої шкоди» (Гессе, 1992, с. 176). Герміна вчить поєднувати чуттєве і духовне як єдиний можливий спосіб досягнути бажаної цілісності на шляху до ідеалу (безсмертних). І Гаррі починає поволі прозрівати, його наповнює огида до самого себе та до обраного шляху компромісу із суспільством.

Ідеалом, а отже, третім «прошарком» суспільства, для Гессе стають «безсмертні»: «Я так думаю: всі ми, вимогливі, ті, кому відома туга, хто не вміщається в цьому світі, не могли б жити, якби, крім тутешньої атмосфери, не було ще якоїсь іншої, якби, крім цієї доби, не було ще й вічності, царства справжнього. До того царства належить музика Моцарта й вірші твоїх великих поетів, до нього належать святі, що творили дива, померли мученицькою смертю й стали для людей великим прикладом. Але до вічності належить також і образ кожного справжнього вчинку, сила кожного справжнього почуття, навіть якщо про них ніхто не знає, ніхто їх не бачить, не описує, не пробує зберегти для майбутнього» (Гессе, 1992, с. 206). Більш зрозумілого трактування ми не

знаходимо у Гессе. Але безсмертні вчать Гаррі, як досягнути свого ідеалу, що є нетиповим у світовій літературі.

Так чи можна жити у світі міщан, не прагнучи постійно до самогубства? Чи існує «золота середина», чи існує рецепт? Так, існує. Безсмертні нарешті розкривають її після символічного «магічного театру» (що символізує осягнення свого «Я» героєм, коли Гаррі позбавляється комплексу самовбивці).

«Степовий вовк» Германа Гессе – це роман про людину, яка повернулася до життя, яка знайшла себе та стала на правильний шлях. Тож Гаррі Галлер більше не був вовком серед людей. В цьому і полягає головний зміст завершальної промови Гаррі, так і кінцівки роману взагалі: «О, я зрозумів усе, [зрозумів] Пабло, зрозумів Моцарта, я чув десь ззаду його жакхливий сміх, я знав, що всі сотні тисяч фігур життя лежать у мене в кишені, я здивовано вгадував сенс гри, я був згоден почати її ще раз, ще раз випробувати її муки, ще раз здригнутися перед її безглуздістю, ще раз і ще безліч разів пройти через пекло свого існування», «Коли-небудь я зіграю в цю гру трохи краще. Коли-небудь я навчуся сміятися. Пабло чекав на мене. Моцарт чекав мене» (Гессе, 1992, с. 253).

Як бачимо, Гессе поділяє суспільство на два великих прошарки: міщан та «степових вовків» (яких, як стверджує автор, дуже багато). Але степові вовки – тільки проміжний стан людини, бо у ненависті та запереченні міщанства, постійній боротьбі з собою не можна знайти сенс життя. Тому Гессе пропонує два шляхи рішення: ніцшеанський: вирватися з навколишнього світу (для письменника це прорив в ніщо) чи прилаштуватися до дійсності та жити відсторонь.

Псевдостепові вовки

Мабуть, найбільшим розчаруванням письменника є усвідомлення того, що читачі зовсім не зрозуміли його. Це не дивно, якщо брати до відома скупчення різних філософських концепцій та надмірний потяг до психоаналізу. Все це зумовлює деяку складність розуміння для непідготовленого читача усіх образів-символів Гессе.

Перший феномен – читач одразу починає зіставляти себе зі степовим вовком, іноді зовсім без причини. Гессе навіть написав «продовження» «Степового вовка» - «Про степового вовка» (1927). У ньому йдеться про псевдостепових вовків, які тільки мріють долучитися до культури, але за своєю суттю так і залишаються міщанами (Гессе, 2000).

Інший феномен полягає у тому, що саме Герман Гессе, художник високої культури і моральної чистоти, став на стику 60-70-х років святим у пантеоні хіпі, виразником ідей контркультури. Справа тут в тому, що в центрі його творчості завжди стояла примхлива, яка прагне до самовираження і самоствердження особистість. Швидкоплинний культ Гессе виник на хвилі демократичного протесту проти руйнування особистості в буржуазному суспільстві. У його книгах молоді люди на Заході знаходили те, що мучило їх самих, – заперечення технократичного прогресу, тугу за "справжнім, індивідуальним, інтенсивним, нерегламентованим і немеханізованим життям". Проте їх хвороблива пристрасть до "кризовим" книг Гессе було все ж втечею з сучасної дійсності в екзотику незнайомій культури ("Сіддхартха"), в "психоделічне" стан загостреної сприйнятливості, викликане наркотичними "коктейлями" ("Степовий вовк"), нарешті, в зашифрований внутрішній світ ("Паломництво в країну Сходу"). За зовнішніми помітними атрибутами протидії та бунту вони не помічали внутрішнього гуманістичного ядра (Чижова, 2004).

Герман Гессе наголошує на тому, що «Степовий вовк» – антикризовий роман, «криза, що веде до одужання» (Гессе, 1997), а не декадентський, як здається на перший погляд. Що степовий вовк Гаррі – це лише перехідна стадія до ідеалу, «безсмертних», які здатні виживати у гнилому світі міщанської моралі, але й при цьому любити людей

(Гессе Герман – Творчість письменника, н.д.), «чути музику життя» та сміятися з поганого, що є в житті. Гессе прагне надати віру «степовим вовкам», вберегти їх від неминучого фіналу, надати духовні орієнтири та наповнити новим змістом життя. Натомість більшість читачів цього не бачить, а прагне залишатися «степовими вовками», особливо молодь.

Висновки

У науковій роботі розглянуто модель світу у романі Гессе «Степовий вовк». Цей роман не втрачає своєї популярності й донині, і вже не одне покоління дослідників відкривають різні аспекти цього вражаючого своєю багатоплановістю твору.

Аналіз літературознавчих джерел та праць філософів, які вплинули на автора (особливо Ніцше, Шопенгауера, Кіркегора), дозволяють стверджувати, що він узагальнив їх ідеї у романі і значною мірою вони не є оригінальними, окрім шляхів виходу з кризи. Але Гессе не став адептом якогось одного вчення, а створив синтез цих робіт у своїх романах. Цікаво, що Гессе завжди ревно заперечував свою причетність до філософії та не любив, коли його називали філософом.

Модель суспільства у творах Гессе не є чимось принципово новим: до нього світ на філістерів (у Гессе: міщан) та не філістерів (степових вовків) поділяв німецький письменник Гофман та представники течії романтизму. Але на відміну від них, Гессе показав трагедію непересічної особистості у неможливості жити за законами суспільства пересічної більшості. Письменник наголошує на тому, що природою людині визначено жити у суспільстві, тому протистояти йому неможливо і це означає вбивство себе та відмова від радощів життя. Варто лише згадати, як герой радіє з чуттєвих задоволень, що допомагає йому віднайти щастя у гармонії між духовним та тілесним.

Гессе спробував дати своїм читачам нові духовні орієнтири, щоб тим самим «зменшити» кількість степових вовків-самовбивць і ввести до суспільства новий прошарок – інтелігенцію (на яку Гессе покладає вину за існування міщанства), яка б підштовхувала б степових вовків до ідеалу («безсмертних») та сприяла б створенню для них нових моральних цінностей та орієнтирів, які б вели степових вовків від самогубства до плідної праці і щасливого, але не міщанського життя.

Скарги Гессе на те, що читачі не відзначили сутність книги та її позитивну сторону, свідчать про те, що між його намірами та об'єктивним змістом роману існує деяке протиріччя. Особисте жадання письменника подолати антагоністичні суперечності та вдатися до замаскованого гумором компромісу з суспільством наштовхнулося на безкомпромісність художньої правди і було вимушено відступити.

Крім того, ще одна типова читацька помилка – асоціювання себе зі Степовим вовком. Зазвичай це перша реакція людини, яка тільки мріє долучитися до культури, але за своєю суттю так і залишається міщанином. Адже людина не хоче зіставляти себе із міщанином, про якого так презирливо пише Гессе. Але така людина все одно не може ставити до себе високі вимоги, йти до істини, приносячи в жертву свій комфорт і навіть життя – саме в це Гессе вкладав сутність Степового вовка.

Теми, які піднімав Гессе у своїх творах, актуальні й дотепер, адже суспільство з часів Гессе ще більш деградувало, вже немає відчайдухів степових вовків, для пересічного люду потяг до «безсмертних» замінили сумнівні ідеали споживацького суспільства.

Список використаних джерел

- Аверинцев, С.С. (1977). Путь Германа Гессе. В «Гессе Г. Избранное» (на нем. яз.) (с. 3-26). Москва: Художественная литература.
- Балашов, Л. (2005). *Занимательная философия*. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К».
- Березина, А.Г. (1976). *Герман Гессе*. Ленинград: изд-во Ленинградского университета.
- Блохина, Н.А. (2003). *Персонаж в системе мотивов: на материале произведений Г. Гессе*. Автореферат дис. кандидата филол. наук. Тверь, 26 с.
- Волков, Е.М. (2004). «Петер Каменцинд» Германа Гессе и традиции романа воспитания. *Славянский сборник*, 3, 283-289. Орел: Орловский гос. ин-т искусств и культуры.
- Гессе Герман – Творчість письменника (н.д.). Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/zaruba/biography/gesse.html>.
- Гессе, Г. (1935). *Франц Кафка*. Режим доступу: <http://www.hesse.ru/books/articles/?ar=19>.
- Гессе, Г. (1972). *Письма по кругу. Художественная публицистика*. Пер. с нем. В. Седельник. Москва: Прогресс.
- Гессе, Г. (1992). *Сиддхартха. Степовий вовк*. Київ: Молодь.
- Гессе, Г. (1997). *Сиддхартха*. Режим доступу: <http://lib.ru/GESSE/sid.txt>.
- Гессе, Г. (2000). *О Степном Волке*. Режим доступу: <http://lib.ru/GESSE/owolke.txt>
- Гессе, Г. (2003). *Игра в бисер*. Москва: АСТ.
- Гессе, Г. (н.д.). Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/Герман_Гессе
- Гутманис, А.Э. (1987). Путь Германа Гессе к созданию концепции совершенной личности. *Вестник Московского университета (Серия 9. Филология)*, 6, 27-31.
- Золотухина, О.Б. (2005). *Эволюция психологизма Германа Гессе*. Автореферат дис. кандидата филол. наук. Минск, 22 с.
- Киркегор, С. (1997). *Или – или*. Москва: Лабиринт.
- Концепция личности в романе «Степной волк» (н.д.). Режим доступу: http://www.edinorog.boom.ru/psimaster/Hesse.htm#_edn1.
- Кьеркегор, С. (1998). *Наслаждение и долг*. Ростов-на-Дону: Феникс.
- Лазуткина, О.А. (2008). *Концепция человека в циклах рассказов Германа Гессе «По эту сторону», «Соседи», «Окольные пути»*. Автореферат дис. кандидата филол. наук. Воронеж, 19 с.
- Малашенко, В.В. (2008). *Феномен игры в прозе Германа Гессе: «Демриан», «Кляйн и Вагнер», «Последнее лето Клингзора»*. Автореферат дис. кандидата филол. наук. Калининград, 22 с.
- Маркович, Е. (1969). Герман Гессе и его роман «Игра в бисер». В С. Аверинцев (ред.), «Гессе Г. Игра в бисер» (с. 5-27). Пер. с нем. Д. Каравкина и Вс. Розанов. Москва: Художественная литература.
- Науменко, А.С. (1990). *Герман Гессе: Магия книги*. Москва: Книга.
- Ницше, Ф. (1990). *Собрание сочинений в 2-х томах*. Москва: Мысль.
- Ортега-и-Гассет, Х. (н.д.). *Повстання мас* (Розділ 1). Режим доступу: <http://vishnyakov.pp.ru/lib/glava3.htm>
- Рассел, Б. (2001). *История западной философии*. Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета.
- Седельник, В. (н.д.). *Я верю законы человеческого рода*. Режим доступу: <http://www.hesse.ru/articles/read/?ar=km>.
- Седельник, В.Д. (1970). *Герман Гессе и швейцарская литература*. Москва: Высшая школа.
- Сенэс, Ж. & Сенэс, М. (2004). *Герман Гессе, или Жизнь мага*. Пер. с фр. А. Винник. Москва: Молодая гвардия.

- Хильшер, Э. (1979). *Поэтические картины мира. Генрих Манн, Томас Манн, Герман Гессе, Роберт Музиль, Лион Фейхтвангер*. Пер. с нем. Е. Грин. Москва: Художественная литература.
- Целлер, Б. (1998). *Герман Гессе сам свидетельствующий о себе и своей жизни*. Челябинск: Урал LTD.
- Чижова, Е. (2004). Степной волк российских полей. *Звезда*, 9. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2004/9/chi20.html>.
- Шопенгауер, А. (н.д.). *Афоризмы життєвої мудрості* (Розділ 2). Режим доступа: <http://www.theosophy.ru/lib/aforizmy.htm>